

Nyt og Noter

FRA CHATOLLETS GAMLE SKUFFER

Thi dybe minder

...

hvor har de magt!

Johs. V. Jensen

Det var i Tønder i 1920. Slesvig var blevet delt.

Byen havde hidtil været en lille slesvigsk provinsby, afsides beliggende i en fjern afkrog af det store tyske rige, næppe kendt af mange af dets millioner.

Nu blev den på én gang Danmarks yderste grænseby, helt nede i landets sydvestlige hjørne.

Det var en lang tur derved. Først en uendelig togrejse, og så måtte man vente længe i Tinglev, før turen fortsatte ud til byen i det flade marskland.

Som en fattig trøst sagde man i 20'erne, at den tid, man tilbragte i den dengang så triste ventesal på banegården i Tinglev, den ville blive trukket fra i skærsilden.

Og så kom man ud til den by, som i 1920 var en overvejende tysk by. Afstemningen 10. februar havde vist tysk flertal.

Og så en sommerdag stod her en lille pige. Ferien var forbi, og hun, som hidtil havde gået i den tyske Alexandrinenschule, skulle nu begynde skolegangen i 1. mellem i Tønder Statsskole.

Jeg har hendes første stilebog liggende foran mig. Den begynder med en diktat fra H. C. Andersens eventyr Fyrtøjet.

Læreren var en ung adjunkt, der lige var kommet herved fra København. Han dikterede om soldaten, der kom marcherende hen ad landevejen og mødte en gammel heks.

Dette klarede den lille pige så nogenlunde, men så fortsatte læreren: »Hendes underlæbe hang hende langt ned på brystet!«

Han kunne jo nok se på pigen, at hun ikke forstod ret meget. I den

tyske skole talte hun højtysk, og hjemme blev der talt sønderjysk. Det vanskeligste sted var ordet underlæbe, og læreren gentog det åbenbart meget tydeligt: un-der-læ-be, – og så skrev den lille pige: Skundernæpel, rettet til: Underhabel!

Jo, det var ikke let.

Den, der skriver dette, er for længst blevet folkepensionist og har fået god tid. Forrige vinter gennemgik jeg og min kone de gamle skuffer i chatollet, og så fandt hun en halv snes gamle skrive- og stilebøger.

De var fra hendes og hendes mors og bedsteforældres skuffer. Hun nummererede dem og skrev en liste over dem. Min kone hedder Mette Eline, kaldet Linchen, f. Sørensen.

Og her følger hendes liste:

1. Min oldefar, *Lorenz Peter Holt* i Aaspe ved Bredebro, stile- eller skrivebog, skrevet på tysk, *jan. – marts 1834*.

Det er dog en gammel svend. I snart halvandet hundrede år har den ligget i forskellige skuffer.

2. Hans ældste datter, *min mormor, Mette Eline Holt*, Aaspe, stile- bog. 1868, skrevet på tysk og dansk.
3. *Mette Eline Holt*, Aaspe: lille blåt hæfte, oktav, *afskrift af sal- mevers*, dansk og tysk.
4. *Siegfried Carsten Lorenzen*, Seth, 1867 gift m. nr. 3, retskrivnings- hæfte på tysk, *forretningsformularer*.
5. *Marie Lorenzen*, f. 26.12.1881, datter af nr. 3 og 4, 3 hæfter med tegnede *landkort*, farvelagte og pænt tegnede, fra 1894–96.
6. Samme: 3 *skrivehæfter*, *smuk gotisk skrift*, 1893–94.
7. Samme: *Montagsaufsätze*, 1897, forskellige sprogøvelser.
8. *Mette Eline*, kaldet Linchen, f. *Sørensen* (datter af nr. 5 og køb- mand Peter Sørensen), f. 7.11.1908: min *første stilebog i Tønder Statsskole* 1920.

Den med den før omtalte diktat fra Fyrtøjet.

Der findes i Sønderjylland en anekdote om manden, der ville sige, at det er sørgeligt, beklageligt, når to mennesker, der står på samme dan- nelsestrin, ikke kan omgås på grund af politiske anskuelser, – og som så siger: »Det æ sørch'le, winne to, dæ ster å æ sahm, – og så vil han sige dannelsenstrin, men sådan et fint ord findes ikke på sønder- jysk, og så bruger han det tyske Bildungsstufe, – og fortsætter så på tysk: wegend politische Anschauungen, – og falder så atter tilbage til det danske og slutter: når de it ka verkere mæ æ'nahn. Det æ sørch'le!«

Denne sproglige lækkerbiskken fortæller jo tydeligt om det møde mellem tysk og dansk, der findes her i byen. De to sprog har bølget frem og tilbage og ofte grebet ind i hinanden.

Dette ses jo også, når man studerer de her omtalte skrive- og stile- hæfter, og de er således blevet en slags historisk dokument.

Spørgsmålet er nu: Hvor skal de ende, hvor skal de arkiveres?

Nogle mener skolecentralen i Tønder, andre Landsarkivet i Åbenrå eller Statens pædagogiske Studiesamling i København. Det bliver nok det sidste.

Og til sidst et ord til mine læsere: Hvis De har lignende materiale

liggende i Deres gamle skuffer, så kom frem med det. Send det til et arkiv.

Der kan jo også være tale om gamle breve og dagbøger.

Johan Larsen

DEN GAMLE SKOLE I TOFTUM PÅ RØMØ

På toften sydøst for Nationalmuseets Kommandørgård ligger et lille uanseeligt stråtekt hus, ca. 6 m på hver led. Det er Toftum gamle skole, bygget 1784 på initiativ af en kreds af beboere på Rømøs nordlige del. At denne kreds ved det første planlæggende møde har opsat en kontrakt både over byggeriet og over »interessenternes« pligter og rettigheder senere, giver i dag et meget levende billede af skoleforholdene på stedet for snart 200 år siden.

Bygningen, der indeholder en skolestue mod syd og et forrum og et brændselsrum mod nord, virkede efter sin bestemmelse indtil 1873, da der lidt sydligere i Toftum by byggedes en ny og større skole. Den gamle skolebygning blev da overtaget af sognet, der derefter anvendte den som en slags fattighus. Skolestuen blev delt op i to lige store rum, hver på ca. $2,5 \times 3,5$ m, så der blev plads til to familier. Den åbne skorsten i forrummet, hvorfra der fyredes i bilæggeren i skolestuen, blev revet ned og en moderne skorsten opført, ligesom brændselsrummet indrettedes som køkken for den ene familie. Senere anvendtes bygningen dog kun som bolig for en enkelt, og der indsattes da en dør mellem de to stuerum.

Sådan var tilstanden, da Rømø kommune i 1950'erne skænkede skolen til Nationalmuseet mod, at bygningen tilbageførtes til den oprindelige skikkelse og åbnedes for publikum.

Udover ovennævnte kontrakt fra 1784 foreligger der af skriftlige kilder en »skole-kronik«, skrevet af lærer P. E. Jensen, der var ansat ved Toftum skole fra den 10. april 1879 til den 19. oktober 1891. Denne skolekronik fortæller ganske kort om forholdene på den nordlige del af øen før 1784, da undervisningen foregik i en »Pisel« (storstue) en til to gange om ugen, og den indeholder i uddrag, oversat til tysk, de bestemmelser fra 1784, der berører forholdene: lærer, elever, forældre. Desuden er der en planskitse af skolestuen med den tidligere opstilling af bænke og borde. Denne planskitse har været en hel uvur-

derlig hjælp ved indretningen af skolestuen, idet møbleringen er meget utraditionel med et langt fritstående bord midt i rummet og med borde og bænke langs de tre vinduesvægge, således at kun et fåtal af eleverne havde ansigtet mod lærerens plads, der var i et hjørne af stuen.

Mundtlige beretninger om skolen fra tidligere elever var i 1950'erne selvsagt sparsomme, dog levede endnu først i 50'erne en enkelt elev, Bonde Bondesen fra Juvre, der havde gået sine to første skoleår i den gamle skole. Da han gik der, var der ca. 40 elever, der alle mødte samtidig om morgenen i vinterhalvåret. For at få plads til dem havde man måttet inddrage brændselsrummet i skolestuen, og trods det var der så snæver plads, at læreren ikke kunne gå ned mellem bordene, men tavlerne måtte rækkes over til ham.

Inden arbejdet med tilbageføringen af bygningen kunne foretages, var desuden de bygningsarkæologiske undersøgelser, der nøje bekræftede de forskellige udviklingstrin, de gamle beretninger beskrev. For at finde udstrækningen af den åbne skorsten gravedes først i forrummets stenpikkede gulv for at finde rester af fundamenter, men alt var fjernet. Afdækning af de enkelte lag maling på bjælker, loftsbrædder og ydermure viste ikke blot skorstenens placering og størrelse, men også at væggen mellem forrummet og skolestuen var blevet flyttet længere mod nord samtidig med, at den åbne skorsten blev revet ned.

Afdækningen viste også, at der i skolebygningen i 1784 var anvendt den kraftige blå farve på træværket, der på det tidspunkt var almindelig i øens beboelsesbygninger.

Det har været fristende for mig også at komme ind på de forhold, både de undervisningsmæssige og de administrative, der er fastlagt i kontrakten fra 1784, men de vil blive behandlet andet sted af vice-skoleinspektør Johs. Nielsen, København, og er desuden kort omtalt i »Vejleder for Nationalmuseets Kommandørgård«, s. 21.

Ester Kappelgaard.

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Selskabet for Dansk Skolehistorie holdt sit årsmøde med generalforsamling i »Den gamle By« i Århus den 1. november 1970. 25–30 medlemmer var mødt op.

I sin beretning kunne formanden bl. a. oplyse, at styrelsen meget gerne vil udgive skoleinspektør *A. Rosenstand Schachts* fængslende fremstilling af arbejdet i og for den eksamensfri mellemskole. I tilknytning til beretningen redegjorde *Warthoe-Hansen* for billedindsamlingen i Randers amt, *Skovgaard-Petersen* for arbejdet i Institut for Dansk Skolehistorie og *Johs. Nielsen* for sin landsomfattende billedindsamling. Sidstnævnte slog endvidere til lyd for en mere direkte kontakt mellem Selskabets styrelse og medlemmer, evt. gennem oprettelse af amtsfilialer. Tanken om filialer blev frarådet af *J. Ingemann Petersen*, der frygtede en overorganisering af det endnu beskedne medlemstal. *Harald Jørgensen* gjorde rede for arbejdet i det skolehistoriske udvalg, specielt den gennemførte tværregistrering i Landsarkivet for Sjælland. Kassereren, *Ingrid Markussen*, fremlagde regnskabet, der godkendtes. De styrelsesmedlemmer, der var på valg, blev genvalgt, nemlig *Robert Hellner*, *Harald Jørgensen*, *Aksel Nellemann*, *J. Ingemann Petersen* og *Ole Warthoe-Hansen*.

Efter generalforsamlingen blev Kerteminde-skolen forevist af museumsdirektør *Hans Lassen*. Mødet sluttede med et foredrag af dr. phil. *G. Japsen* om udviklingslinier i sønderjysk skolehistorie i første halvdel af 1800-tallet (foredraget vil komme som artikel i årbogen 1972).

Jeg kan til slut meddele, at Selskabet nu har fået tilsagn om økonomisk støtte fra Tuborg-fondet til udgivelsen af *Rosenstand Schachts* manuskript.

Robert Hellner

INSTITUT FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Instituttets medarbejdere er i fællesskab gået i gang med opgaven at skrive en større fremstilling af den danske skoles historie i dette århundrede. De mødes jævnligt til drøftelse af det indsamlede materiale, i første omgang har de behandlet emner vedrørende læreruddannelsen. De har fået adgang til en række vigtige arkiver.

Instituttets indsamling af kilder til friskolens historie, der foretages ved friskolelærer *Eilif Frank*, har foreløbig givet smukke resultater. Det indkomne materiale er efter aftale med Dansk Friskoleforening deponeret i landsarkivet i Odense.

Instituttet forbereder nu at udsende den anden publikation i sin

skriftrække, nemlig *Birte Andersen*: En fribåren Opdragelse, der behandler adelige børns opdragelse i Danmark fra 1536 til 1660. Statens humanistiske forskningsråd har bevilget støtte til udgivelsen.

Instituttets medarbejdere har i øvrigt fortsat deres studier over henholdsvis skolelovgivningen 1814, skolens stilling i landsbymiljøet 1880–1910, dansk skolepolitik 1890–1925 samt reformpædagogikken. Aamnuensis *Ingrid Markussen* har yderligere skrevet en afhandling om skolevæsenet i ældre tid i Søllerød, og afdelingsleder *Vagn Skovgaard-Petersen* har redigeret bogen »Skolebøger i 200 År«. De har desuden behandlet forskellige skolehistoriske emner i foredrag, undervisning og artikler.

Licentiatstuderende, cand.mag. *Ellen Nørgaard* har modtaget et kandidatstipendium til gennemførelse af sine studier over reformpædagogikkens introduktion og betydning i Danmark. Endvidere har højskoleadjunkt, cand.mag. *Gunhild Nissen* opnået et forskerstipendium til videreførelse af sine studier i landsbyskolens historie.

Vagn Skovgaard-Petersen

INDSAMLINGEN AF KILDER TIL FRISKOLERNES HISTORIE

I foråret 1969 påbegyndte Institut for Dansk Skolehistorie og Dansk Friskoleforening et samarbejde for at tilvejebringe og sikre kilder til friskolernes historie. Arbejdet med indsamlingen blev overdraget mig, og i de to år indsamlingen har stået på har jeg foretaget mellem 40 og 50 rejser og aflagt ca. 80 besøg på skoler og hos privatpersoner, der har eller har haft tilknytning til friskolebevægelsen.

Besøgene har i mange tilfælde givet gode resultater, så arkivsamlingen nu omfatter arkivalier, protokoller o. lign., fra 25 skoler. I første omgang har jeg søgt at sikre arkivalierne fra de nedlagte skoler, da disse ifølge sagens natur er i størst fare for at gå til grunde.

Foruden arkivalier fra skolerne har jeg fra Dansk Friskoleforening modtaget protokoller, brevvekslinger m. m. helt tilbage til foreningens start i 1886.

Fra arkivsamlingen kan endvidere nævnes Jørgen Nielsens og Valdemar Hansens efterladte papirer. Jørgen Nielsen var fra 1889 friskolelærer i Nr. Lyndelse ved Odense. Han skrev meget og tog ivrigt

del i tidens kirke- og skolepolitiske spørgsmål. Valdemar Hansen var i en årrække formand for Dansk Friskoleforening. Han var meget stærkt engageret i oprettelsen af Den frie Lærerskole i Ollerup.

Takket være Statens humanistiske Forskningsråd har denne indsamling kunnet foretages, idet rådet har støttet indsamlingen økonomisk. Arbejdet er ikke tilendebragt, og midlerne fra rådet ikke opbrugt, så indsamlingen fortsætter endnu en tid. Forhåbentlig vil denne samling af arkivalier, der herved tilvejebringes, snart blive genstand for skolehistorisk forskning.

Eilif Frank